

KECZÁN MARIANN

„...mint a zarándok”

Gondolatok Márai Sándor 1945-ös teljes naplójáról

Márai Sándor életműve nyitott mű, amelynek elevenségét az egyes alkotások közötti gondolati oszcilláció és a kitüntetett szövegekkel, azok szellemiségével folytatott dialógus biztosítja. Nem zárult le a tekintetben sem, hogy a már kiadottak mellett rendre újabb gyűjteményes vagy bővített kötetek is helyet kérnek az irodalmi kánonban.

Ez utóbbiak számát gyarapítja az 1945-ben papírra vetett naplójegyzetek legújabb kiadása, amely válogatás nélkül adja közre mindazt, ami a háborús esztendőben nyomot hagyott az íróban. Már a cím – *A teljes Napló, 1945* – is jelzi, hogy nem szükséges vagy esetleges szelekció eredményeként jött létre, mint az 1958-ban megjelent *Napló, 1945–1957* és a Márai halála után editált *Ami a Naplóból kimaradt, 1945–1946*, hanem úgy, hogy a teljesség igényével minden feljegyzésnek érvényt, egyenrangúságot és létjogot biztosított. Ilyen módon áttetszőbbé tette az alkotói rendezés tudatosságát, az utólagos értékelajdonítás motiváltságát, és helyreállította az író eredeti gondolatfűzésének linearitását.

A teljes napló 2. kötetének felütése több mint meglepő, hiszen az esztendő bejárata fölé függesztett, a világ organikus működését tételező goethei mondat néhány alapvető vonatkozásban is eligazít. Egyrészt olyan életszemléletet körvonalaz, amely az emberi világ változásának kiszámítható dimenzióját hangsúlyozza, másrészt olyan alkotásmódot sejtet, amely tekintettel van erre. „Mindig arra gondolni, ami Goethét egészen áthatotta: az élet – minden vonatkozásában – *cselekmény*, tehát nem merev formák sorozata, hanem harmonikusan ismétlődő cselekmények teljessége. »Geprägte Form, lebendig sich entwickelt.«” (7). Miként Janus, a kapuőrző isten, ez a kijelentés is egyszerre fordul előre és hátra, hiszen azt sugallja, hogy minden történésnek megvan a maga előzménye és következménye, ezért annak, aki a jelen eseményeit szemléli, szükségszerűen látnia kell a múltba vetett magot és a jövőbe hajtó rügycet. Bizonyos, hogy nemcsak az általánosságban vett élet kauzalitása, kiegyensúlyozódása és eleven teljessége, egyszersmind az arisztotelészi entelecheia újragondolása artikulálódik itt, hanem az axióma („az élet [...] cselekmény”) mintegy rést nyit az időbe vetett ember önértelmezése felé is.

Az állítást igazoló gondolat a harmincas évek közepén ered. Márai munkáiban ez időtől kezdve elsősorban az európai krizeológia hatására a *terra firma* fokozatos felszámolódásának tapasztalata kap hangot. Nemzedéktársaival, az esszéírók legjavával ekkor azon az alapon indul útnak, hogy a hanyatló Európáról a szellemi őrjáratok alkalmával láttelelet vegyen. A tapasztalat a kontempláció forrásaként tűnik fel, hiszen ez a világot fürkésző, már-már azt faggató hozzáállás a közíró Márai mindennapos gyakorlatává, hovatovább önmeghatározásának legfőbb eszközévé alakul. A háborús helyzet – s ez alól az interbellum kora sem kivétel, amit az író átmenetnek, nem pedig a két világháború közötti béke korának tekintett – alapvető kérdéseket vetett fel számára. Elsősorban azt, hogy a humánus értékeket elbizonytalanító világban hol keresheti helyét, hova rögzítheti magát az ember. „Az otthon nincs együtt soha és sehol, így kell összeszedni mindent, cserepeiből” – jegyzi meg a *Napnyugati őrjárat* narrátora, utalván arra, hogy a világnak csakis az ember adhat értelmet. Ezen a ponton két párhuzam kínálkozik. Az 1942-ben közzétett Márai-dráma

(*A kassai polgárok*) nyitójelenetében a fiát útjára küldő János mester legfőbb érvként, mintegy a delphoi jóslat lényegét megismételve, hangsúlyozza, hogy „csak az ismeri önmagát, aki a világ fölé hajolt egyszer”, s annak apró darabjaiban felismerte azt, ami „örök az emberben”. A világhoz való efféle, ontologikus viszonyulás lehetőséget teremt arra, hogy az egyén magát mint mikrokozmoszt (Northrop Fry) újra felismerje, s létét „jelenvaló létként” (Heidegger) megalapozza. A „»belevettség«-nek (Geworfenheit) – írja Robert Zimmer a *Lét és idő* kapcsán – két oldala van: kiszolgáltat bennünket az adottságoknak, de tartalmazza a nyitottság aspektusát, a saját élet létrehozásának lehetőségét is”. Hasonlóan vélekedik a naplóíró Márai, aki 1945-ben megjegyzi: „Talán az egyetlen jó mindabban, ami történik, hogy az ember közelebb jut élete valóságához, munkájának és életének kelléktől független, meztelen értelméhez” (71).

A kiszámíthatatlan idővel szembeállítható szubjektum megalkotásának vágya és lehetősége mint légtönd a napló legjellemzőbb értelemképző aspektusára irányítja a figyelmet.

Arra, hogy az idegen hódítók szorításában szenvedő, a kiszolgáltatottságot és nélkülözést, erőszakot és félelmet megélt ember identitása veszélyben forog, ezért reflektálásra, újraalapozásra szorul. Nemcsak az 1945-ben fogant *Szabadulást* hatja át ez a gondolat, hanem a *Föld, Föld!*... azon sorait is, amelyek a személyiség titkának megismerhetőségét latolgatják. A visszaemlékező ott, huszonöt év távlatából azt a pillanatot idézi fel, amikor Budapest ostroma után a város kilátópontjára felkapaszkodva megértett valamit létének lényegéből. Miként Ulysses a Hádész gödrébe – jegyzi meg –, úgy tekintett le akkor a mélyben fekvő romokra, amelyek nemcsak egykori életformájának összetartó kereteit és kellékeit temették maguk alá, hanem – akkor még úgy vélte – egyénisége karikatúráját is. „Úgy képzeltem, végre elpusztult a „polgári író”, aztán az „urbánus” vagy éppen a „dandy” [...] Még nem tudtam, hogy az ember soha nem szabadul meg teljesen attól a félreértéstől, amely személyével kapcsolatban alakot kap – nem szabadulhat meg, mert a „félreértés”-ben van igazság is, a gúnyrajz, amit a világ tükröz, éppen úgy „ő”, mint a „másik”, akiről egy életen át merevgörcsösen hallgatott” (*Föld, Föld!*..., 103). A visszatekintő egykori ön(meg)értésének rekonstrukciójára, s ezzel együtt egy határozottabb dimenziójú egyéniség bemutatására törekszik. A „próteuszi” alakmások, a hangos szavú variánsok helyett a kimondatlan eggyel, a belső csendben szunnyadó „igazabb” énnel való egyesülésre készül, ám vágya beteljesületlen marad. Nem jut tovább a személyiség lecsupaszíthatóságának rögzítésénél, hiszen nem függetlenítheti magát későbbi élettapasztalatától, amely szerint „egész életünkben hallgatunk arról, akik vagyunk, akiről csak mi tudunk, és amit nem lehet senkinek elmondani. De mi tudjuk, hogy az, akiről és amiről hallgatunk, az „igazság”: mi vagyunk az, akiről hallgatunk” (*Föld, Föld!*..., 103). Az én elbeszélhetetlensége a szubjektum integritását ért sérelemre utal. Ezt mutatja, hogy a világ tükrében lényé szubsztanciájára rácsodálkozó elbeszélő arra meglepő belátásra jut, hogy ahhoz, amit 1945 márciusában maga előtt látott, nem volt személyes köze. „Nem tudtam sivatagi próféta módjára vonítani, és siratni azt, ami elpusztult, mert volt ott valami a mélyben, amit nem szerettem [...] semmi nem volt az, aminek mutatta magát, aminek hittem. *És semmi sem volt igazán a belyén* (kiemelés K. M.)” (*Föld, Föld!*..., 104). Jóllehet az otthontalanság érzelte a „napfényes üresség”, a „levegős semmi” látványában manifesztálódik, a benyomás eredete az ostrom előtti időbe nyúlik.

A *Föld, Föld!*... visszaemlékezője és *A teljes napló, 1945* elbeszélője ugyanahhoz az eseményhez, az 1944. március 18-án tartott Sándor-napi vacsorához köti az idő kikökenését. A személyes életidőt ekkor sodorta végérvényesen magával a történelem: a végzet beteljesedett. A család még együtt, az otthon nemcsak kereteiben, hanem tartalmában is az együvé tartozó közösség kifejezője és megtartó közege, ám az ünnepet megzavarja a hábo-

rús döntés árnyéka. A jel önkéntelenül tolakszik előtérbe, amikor a nácibarát atyafi mintegy meggyónja élete igazságát: a családdal szembeszegülve önmaga kiteljesítését. A vendéglátóval folytatott dialógusban a hatalmat adó eszmei pótlék s ezzel együtt az új időszámítás kezdete mellett érvel: „...én nem vagyok tehetséges, és ezért van szükségem a nemzetiszocializmusra. [...] Most rólunk van szó, a tehetségtelenségről [...]. Ez a mi időnk!” (*Föld! Föld!...*, 11). Valamivel éjfél előtt érkezett a hír, hogy a németek megszállták Magyarországot, így másnapról a kimondott szó valósággá vált.

A naplóíró a változás tényét 1944-ben egy szűkszavú, dátum nélküli bejegyzéssel rögzíti, ám egy évvel később – miután ráébredt a „valami történt” traumájára – többször, esetenként időpont-megjelöléssel fixálva nyomatékosította. A névnapi évfordulón tárgyias-intellektuális stílusban eleveníti fel a családi együttlét pillanatát. „Ma egy éve, a Mikó utcai lakásban, a hosszú, szépen terített asztalnál együtt ült a család. Bó vacsora volt, jó borok, engesztelt, derűs hangulat” (134). A „semmi nem az, mint aminek mutatja magát” tapasztalata más vonatkozásban ismételtlen hangsúlyozódik, hiszen a rokon hölgy meghívása, mellyel vendéglátóit „a bombák elől” vidéki birtokára invitálta, üresnek bizonyult. A változás felismerésében, illetve értékelésében kitüntetett szerep jut szónak és tettnek. Mind a *Föld, Föld!...*-ben, mind *A teljes napló, 1945-ben* lejegyzett beszélgetés világosan bizonyítja, hogy a családi periféria, a szegről-végről való rokonság elhatárolódással, az új helyzethez való gyors idomulással jelzi és segíti a későbbi felbomlást. Nincs különbség a között, hogy valaki önkiteljesítés (nácibarát atyafi) vagy önvédelem (rokon birtokosnő) miatt azonosul az idegen eszmével, mivel mindkettő a család széthullását eredményezi. „S a család szétesett ellenfelekre, sunyi pártokra. S a Mikó utca elpusztult, tökéletesen. S minden, ami akkor életem kerete vagy vélt tartalma, feladata volt, cserepekre hullt szét. Semmi más nem maradt, csak munkám, melyet szeretnék még tető alá hozni” (134). Kettős intonáltságú a földrengés utáni helyzetet nyugtázó hang, hiszen a mondatkezdő s-ek révén egyszerre közvetíti a sóhajszzerűen feltoluló érzést és a romok közti űrt betöltő szélmozgás sejtelmét. A tönkretett és kifosztott világ látványában talán lehangoló, mégis magában foglalja az újraalkotás lehetőségét, a mindent átható eleven rend ígézetét. Az elbeszélő ennek tudatában állíthatja, hogy az „otthon” sohasem szűnik meg végérvényesen, s szellemi értelemben bármikor megalapozható.

A naplóba traumatikus fájdalom gyanánt többször belehasít a Sándor-nap emléke, amely a német megszállás mikrotörténelmi lenyomatán túlmutatva a magyar társadalom jellemtelenségének metaforájává válik. A „kis ember” zavartan számol be arról, hogy 1944. március 19-e után helyén maradt, s a család és a nyugdíj okán elfogadta és végrehajtotta „egy törvénytelen kormány tömeggyilkos rendelkezéseit” (240). Az apokaliptikus kép – amely szerint ember az embernek farkasa – hétköznapivá válik, mivel kapzsiságból vagy irigységből ki-ki jogot formál arra, hogy embertársát próbára tegye. „X., az író csakugyan kis, irigy, beteg lélek; az ostrom után, nem 1944. március 19. óta most találkozunk először, s valósággal meghököl, mert „jól nézek ki”, rendes ruhát viselek, nem nyúzott meg az idő olyan bensőséggel, mint egyesek remélték” (252). A részvét teljes hiánya, az önzetlen segítség ritka példája komoly aggodalommal tölti el az elbeszélőt a nemzet jövőjét illetően, s e tekintetben a napló hangneme különösen nyers és vádló. Az író prófétai erővel foglal állást amellet, hogy a közösség sérelmére elkövetett emberi bűnök nem maradhatnak kimondatlanul és megtorlatlanul, hiszen felelősség kérdésében minden megengedő és félrenéző magatartás csak a megoldás elodázását jelentené. Fontosnak tartja, hogy „mindenki, aki érdekből, önzésből, szadizmusból, kapzsiságból egy gyufaszállal segített gyűjtogatni ezt a gyehehnát” (126), törvény előtt adjon számot tettéről, s mindenki, akinek tudomása van efféle gaztettekről, tegye szóvá ezt a megújulás érdekében. Nincs választás,

vallja, hiszen az elmúlt évek tapasztalatai csak megerősítették abban, hogy a bűnösöket nem lehet humanista eszközökkel jó útra téríteni, ezért a „dúvadakkal” szemközt jogosulatlanak ítéli a „keresztény megbocsátó szellemet”. Felfogása szerint az egyesek vétke idézte elő azt az állapotot, amelyben nemzet és egyén – létét is kockáztatván – függetlensége feladására kényszerült. „Szabadság nélkül pedig – mondja lesújtva – nem érdemes élni. Lehet, de nem érdemes; s az egyén és a nemzet, aki vagy amely ezt a lehetőséget választja, hamarosan megtudja, hogy ez a lehetőség a gyakorlatban is a halált jelenti – nemcsak az eszmei, erkölcsi halált, hanem a valóságosat, fizikait is” (143). A Vörösmartyt idéző nemzethalál-vízió nyomán, lehetséges megoldásként, a magyarság öntisztulását elősegítő kollektív önvizsgálat erejében bízunk. Úgy véli, hogy „a végzetet [...] mi hívtuk, mi akartuk kapzsiságból, erkölcstelenségből, műveletlenségből”, ezért önerőből kell megújulnunk: „szabadságot nem [...] lehet kívülről hozni. Egyén, nemzet csak önmagát ajándékozhatja meg a szabadsággal” (352).

A társadalom különféle rétegeit, főként a kultúraépítő városi polgárságot akarja felrázni. Kötelességének tartja, hogy belegyező hallgatás helyett magyarázza az okokat, és szóvá tegye a „liberális magyar középosztály” felelősségét akkor is, ha ez kiközösítést vonna maga után. Ám tapasztalata szerint az ember nem képes tanulni a szenvedésből, ezért hasztalan minden nevelő törekvés. „Senki nem tanult semmit – írja –, senki nem felejtett semmit, az emberek a pokol tűzvészében át cipelik ugyanazt a másik, belső poklot” (206). S az ember mindaddig reménytelen, vallja, amíg nem ébred tudatára annak, hogy számára a legnagyobb kihívást nem az Isten csapásainak elviselése, hanem az élethez és egyéniséghez szorosan kötődő démonnal való küzdelem jelenti. Tud-e változtatni az ember az eleve adotton, képes-e felismerni, hogy belső szenvedés árán válhat csak jobbá? S vajon belátja-e, hogy a lelkiismeretet nem lehet tartósan elaltatni a rá mért csapásokkal? „A démon – a hiúság, az érzékiség, a kapzsiság, az unalom és a viszolygó kíváncsiság, kielégületlenség démona – tehetetlen, mikor Isten keze van az emberen.” Mindaz, ami az isteni próbatétel után marad, már az eredendő bűn terhe, az öntudat béklyója. A bibliai „Jób gyanítja, hogy a „nagy próba” nem a legnagyobb próba. Fekszik a szemétdombon, cseréppel vakarja testét, és nem is olyan elégedetlen, mint hinni lehet. *A nagy próba az a pillanat lesz, mikor Isten megint felemeli Jóbót, visszaad neki mindent – családot, vagyont, egészséget – s ő, Jób, egyedül marad a démonnal.* (Kiemelés K. M.) Ilyenkor helyt állani, ez a nagy vizsga... Jób tudja ezt” (272). Jóllehet a naplóíró a nemzet egészétől várja a kompenzációt, ennek gyakorlati megvalósíthatóságát kétségesnek tartva úgy véli, hogy csak az egyének életében lehetnek olyan időszakok, amelyek a lelki tartalmak kibontásának és megújulásának kedveznek.

Elbeszélt életének tanúsága szerint ő maga a német megszállás napjától erre törekedett azzal, hogy topográfiai és szellemi értelemben egyaránt belső emigrációba vonult. Ismeretes, hogy mindjárt a jeles Sándor-napot követően budai otthonát elhagyva kényszerült bizonyos területen és törvényen kívüli helyzetbe, ahonnan viszonylagos nyugalomban figyelhette, hogyan teljesedik be a végzet. S ez a végzet nemcsak a városé volt, hanem az övé is. Hérakleitosz 119. töredékét – „kinek-kinek ethosza a sorsa” – egyénítve vallotta, hogy „a műveltség nemcsak hősiesség; a műveltség erkölcs is”. Itt, a kölcsönkapott leányfalui szálláson vált számára bizonyossá, hogy az ellenállás lelkének elidegeníthetetlen része, s itt érett meg benne a kivándorlás gondolata végleges elhatározássá. „Minden magyar szellemi ember 1944. március 19-én – ha nem elébb! – kénytelen volt emigrációba vonulni. Én is. Most, esztendő múltán [...] nem látok semmiféle okot arra, hogy hazatérjek az emigrációból – nincs hová hazatérni. [...] Szellemi szabadság nélkül nincs haza, csak terület van, városok és lakosság – s az végül is mindenhol akad” (356). A valaha rendet és fi-

gyelmet őrző otthon a Mikó utcai lakás pusztulásával végleg elenyészett. Az épségben maradt tárgyak (a cylinder, Hufnagel Kassa-metszete) s mások, amelyeknek nem volt szerencsájük (az állandó viharállást jelző barométer, a szemétdombbá vált ötezer kötetes könyvtár) mementóként jelzik, hogy nem szabad megfélemednie a műveltségéről. Az elbeszélő saját életét ennek alárendelve állítja, hogy az otthontalan világban a munka jelenti számára az egyetlen menedéket. A tudatosan fenntartott kívülállás, a letelepedés lehetőségének és a világnézeti kompromisszum bármilyen formájának visszautasításával maga is azt vállalja, amit a szellem emberétől általában elvár. „A közösséget [...] az író, a művész egy módon szolgálhatja csak: ha tökéletesen megismeri, megműveli és föltétlen művészi erővel kifejezi egyéniségét” (214).

A külső, a társadalmi szerepet is elbíró létmódja helyett egyre határozottabban belső énjé felé fordul: ennek integritását óvja-védi a lathe biosas (rejtőzködve élj!) epikurosi és a noli me tangere! (itt: ne zavard köreimet!) arkhimédészi álláspontját hangoztatva. Az elbeszélő az emberi értékeket félresöpörő háborús állapotok közepette sajátos védekezési módot alakít ki: saját életidejét „betöltött időként” (Gadamer) éli meg úgy, hogy a törvényen kívüli háborús időben (A. Shütz) maga is „törvényen kívüli” helyre húzódva értelmezi a lét átmeneti jellegét. Belátja, hogy szükséges, mert hasznos, fürkészni a „valóság”-ot, „mindent meg kell ismerni – írja –, ennek a gödörnek egészen a mélyére kell leszállani; aztán vagy feltámadni, vagy ott maradni” (50–51), ugyanakkor a maga számára a churchilli – más vonatkozásban a Jób-példára utaló – tanulságot választja. „Ami most van [...] nem »a vég kezdete, hanem a kezdet vége«” (370) – vallja, s ez a folytatást sejtető kijelentés egyúttal a kétségek és bizonyosságok közötti nyugvópontot is jelzi. A magyar társadalom nyomorúságára, az anyagi és legfőképpen lelki javakban való szűkölködés általános tünetére egyéni példamutatással válaszol. Feladatának tekinti, hogy idegenek között számkivetettként őrizze azt a műveltséget, amit csakis az etikai tartalmat kifejtő munka, a feszített figyelem és a tehetség kifejezése táplál.

Szent Ferencet idézi az az állapot, amelyben vállalja egyéni lehetőségeinek kibontását. A tizenhat fős orosz szerelő osztag beszállásolását követően jegyzi meg, hogy képes „belső tiltakozás nélkül” nézni az egyre embertelenebbé váló körülményeket, majd grammatikai kapcsolat nélkül teszi hozzá, hogy „Assissi Szent Ferenc egy napon meghalt, s akkor meztelenül lefektették a csupasz földre; s nem ez volt a legrosszabb pillanat életében [...]” (50). Ahogyan a narrátor esetében sem a szegénység előbb sorsszerű, majd tudatos elviselése, a kirekesztettség tapasztalata s ezzel együtt a hazátlanság, a zarándoklét vállalása volt a legnehezebb feladat, hiszen képes volt arra, hogy saját életének lefokozottságát tárgyilagos és közömbös távolságtartással szemlélje. Leírja, hogy türelemmel végzi a kétkezi munkát, hordja viselt ruháit, helyenként ironikusan jegyzi meg, hogy lyukas talpú cipőben jár mindaddig, amíg a cipész hajlandó megjavítani azt, beszámol arról, hogy korábban lehetetlennek tartotta, azonban most, ha módja van rá, szívesen közlekedik kerékpárral. Örül, ha az élelemszerzés nehézségei, a napirend szerint végzett tűzgyújtás és vízvezetés után marad ideje olvasásra s elszántsága az íráshoz. Az „üres órák”, amelyekben nem a létfenntartás szükségleteivel kell törődnie, alkalmat adnak a belső én regenerálására, friss energiákkal való feltöltésére.

Nemcsak a kimentett könyvek szerzőivel vagy a majdani olvasókkal való társalkodás, hanem a civilizációs kellékek (világítás, rádió) hiánya is belső szemlélődésre indítja. „Tizedik napja nincs villany. Igaz, gyertya sincs, petróleum sincs [...] sötétben üldögélünk, vagy a kályha paraszát nézegetem. [...] Bizonyos, hogy sötétben nem lehet írni, sem társas életet élni; de lehet gondolkodni és beszélgetni. Mert nem tehetek mást, ebben gyakorlom magam” (11–12). Hajdan magas kultúrák nőttek ki az efféle őállapotból – vallja a napló-

író –, ám háborúban a sötétség veszélyt és halálfélelmet szül. Ebben a helyzetben az ember legféltettebb magántulajdona, „mezítelen léte” forog kockán: minden, amit tolvaj elvihet, katona kisajátíthat, neveltségessé válik ehhez képest. Az elbeszélő hite, hite a Gondviselésben ezen a ponton különös erővel szólal meg. Két alkalommal szembesült saját emberi voltának mérhetetlen kiszolgáltatottságával. Az első esetben éjjeli csatazaj indította tanúságtételre, ekkor „mély alázattal” helyezte Isten kezébe életét (45). A másodikban csak később tudta meg, hogy az indulás előtti felhőszakadás egész családját óvta meg a haláltól. „Erre a hajnali esőre – írja – nem tudok másképpen gondolni, mint Isten akaratának megnyilatkozására. De erről nem beszélhetek senkivel; elég, ha én tudom” (86).

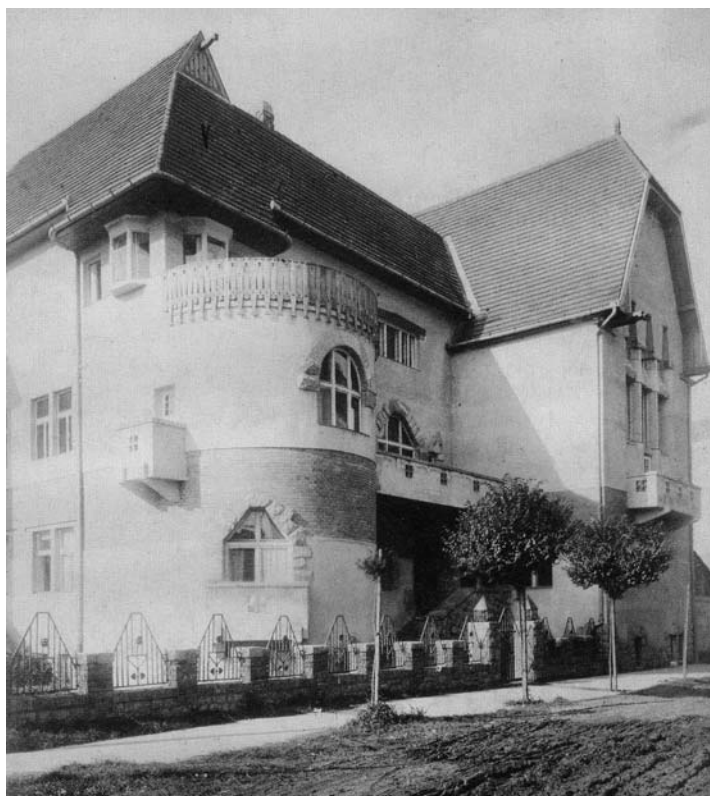
A mindent átható, eleven isteni rend (110) elfogadását nemcsak a Magasabb Kéz beavatkozásának tudata, hanem a szemlélődő tapasztalatai is megerősítették. Áhítatos sorok vallanak arról, hogy a Teremtő az emberarcú természetben állandóan megnyilvánul. „Péter-Pál előtt, mikor már kisült a határ a háromhetes száraz égésben: éjjel kiadós eső. Álomban megérzi testem az esőt, felébredek reá, boldogan nyújtózom, mint az ablak előtt, az éjszakában a fák, vetemények, a gabonaföldek. Rend van itt, nyugodj meg, aludj el; minden megtörténik a maga idejében” (236–237). A változás pedig hol a gondoskodó jelenlétet, hol az emberi betegséget felidézve (181) a változatlan, mindenre kiterjedő, keletkezést és elmúlást egyaránt magába foglaló törvény érvényét és jogosultságát hirdeti. A látvány által megerősített bizonyosság istenvalló sorokban, „áhítatos meditációba” (G. van der Leeuw) sűrített imaformulákban artikulálódik. „Hiszek abban – vallja a naplóíró –, hogy Isten, a világszellem, mindenről tud, mindent áthat, mindennek értelmet ad, mindennel akar valamit. Ámen” (34). Ám az ember Istennel való kapcsolatának megerősítésén túl ezek a többnyire kérést nélkülöző formulák a viszony komplikáltabb jellegére utalnak. Az elbeszélő születésnapjában számvetésében írja, hogy „van gondviselés. De van feladat is, melyet nem lehet a Gondviselésre bízni; könyörtelenül el kell végeznünk, egyedül” (165) Vagyis hite nem tétlen: nem nyugszik meg abban, hogy az isteni értelem rendezi a világ dolgait; a törvény érvényesüléséhez szerinte emberi akaratra is szükség van. Mitán saját írói tehetségét is ebben a kontextusban gondolja el, nem véletlen, hogy képességét olyan Istentől származó adományként fogja fel, amely kötelességet ró rá. A naplóírás céljáról elmélkedve jegyzi meg, hogy az író „soha nincs »egyedül«”, mivel „nem így szerződött, Istennel, az emberekkel, önmagával” (261). Ez a paktum pedig, amely az író részéről szüntelen fegyelmet és figyelmet, őszinte számadást kíván, mihelyt valamely relációjában megsérül, újragondolást sürget.

A napló tanúsága szerint az elbeszélő otthontalanságélménye 1945-ben érik az önkéntes számkivetés elhatározásával. Ekkorra az író és a közösség viszonyában törés keletkezik. Az ima sem segít ott – véli az elbeszélő –, ahol a sorscsapást előidéző kollektív bűnt nem vizsgálják felül, ahol nincs igény a megújulásra, ahol az ember ellenáll a nevelésnek, s hatalomvágytól és mohóságtól hajtva bemocskol mindent, amit ér. Műveletlenség s az ezzel egyértelmű erkölcstelenség vádjában – mondja ki az ítéletet a narrátor – a magyar társadalom bűnösnek bizonyult, s ettől a tehertől csakis belső megtisztulás útján, tehát önerőből szabadulhat meg. „Már megtanultam fegyelmezni magam, s minden személyemet érintő s annál fontosabb kérdésekben is fegyelmezetten, türelmesen beszélni; de a magyar társadalom árulásáról, jellemtelenségéről ma sem tudok még közömbösen társalogni. Ilyenkor elveszítem a mértéket, türelmetlen és izgatott leszek. Úgy látszik ez az egyetlen sérelem, mely valóban fáj” (216). Eszmélése mélyén reménytelenség és kudarcszerű tudata parázslík. Hiszen az elbeszélő többször kijelenti: élete legfőbb értelme abban van, hogy magyar nyelven – melyhez végzetes kötés kapcsolja (130, 172) – és írásban feleljen a világnak (108). S tudja, hogy talentumát nem magáncélra kapta, hanem az adományt tovább kell adnia (vö. Mt 25, 14–30).

Márai alig néhány évvel a napló megjelenése előtt rövid írásban vallott az írói tehetség mágikus természetéről. „Az írás [...] igézet, varázslat. Keverék szóból, álomból, jelképből, érzésből, keverék, bűvös jegyek egyvelege, melynek visszaható ereje van az életre, éppen úgy, ahogy az életnek szóalkotó, jelkép-elevenítő ereje is van. Az élet nemcsak anyagot és energiát termel, hanem álmot és jelzöt is...” – írja 1941-ben (*Mágia*), majd alig fél évtized múltán letisztultabb, koherensebb formában fogalmazza újra a wilde-i gondolatot: „Az élet és a művészet két félelmes tükör: veszedelmes kettősséggel tükrözik egymást. Az élet cselekménye néha művészetté sűrűsödik, s a művész cselekménye kísérteties fintorral visszatükrözi, igézi az életet” (364). Megtapasztalja, hogy a varázslat működik: megvédi életét, kenyeret ad kezébe, az idegenek vadságát megenyhíti, a magyarokból gyanakvást vált ki. Azonban minden hite és szórványos tapasztalata ellenére be kell látnia, hogy az emberi gonoszság nem szelídíthető a szó erejével, ezért érzi csillapíthatatlannak felindultságát. Ontemperáló hajlama, Lola békítő ereje sem elég ahhoz, hogy megvallja, képes megbocsátani a bűnt, amely egy nemzetet sodort végveszélybe. „Az egyetlen magatartás, mely módot ad élni: »Bocsásd meg a mi vétkeinket, ahogy mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek.« De én képtelen vagyok erre. A legtöbb, amire képes vagyok: a tárgyilagosság és a közöny” (90). Jóllehet az ítélezést a Teremtőre hagyja, úgy véli, éppen a köztük érvényben levő szerződés miatt nem engedheti meg magának a némaság elfogadó kényelmét: „Isten nem hatalmazta fel az embert, hogy szemrebbenés nélkül, tunya cinkossággal szemlélje és tűrje a bűnt” (125). A későbbi naplókban, kiemelten a haza- és a kontinenselhagyáshoz, illetve a magyar forradalomhoz kapcsolódva többször felbukkan a *Miatyánk* feltétlen szeretetet megkívánó sora. Amíg 1949-ben a megbocsátás módján gondolkodik – „Azt hiszem – írja –, e mondatban a hangsúly nem a megbocsátáson, hanem a miképpen van” –, addig 1952-ben már az engesztelt viszontlátás lehetőségében bízik. A sors a magyar nemzet tragédiáját hozta. Márai nem kívánt bosszút és szenvedést, ám 1956-ban – a SzER kommentátoraként – a legszörnyűbb eseménynek lehetett külső szemtanúja. Ekkor, a római Szent Péter bazilikában megállva, „szó szerint” és hittel mondta el a teljes imádságot.

Márai az 1945-ben papírra vetett naplót az első, 1958-as kiadás előtt jelentős mértékben kivonatolta. Szükségesnek tartotta ezt egyrészt valószínűleg azért, mert a jegyzetek bizonyos része nem bírta el a nyilvánosságot (vö. 338), másrészt pedig azért, mert mintegy tizenkét év alatt összegyűlt anyagot kellett egy kötetbe rendeznie. E tekintetben az *Ami a naplóból kimaradt, 1945–1946* Ajánlásának vonatkozó része, bizonyos fenntartással, elfogadható. „Felmerülhet a kérdés – írja az ismeretlen szerző –, hogy miért maradtak ki ezek a naplójegyzetek a már megjelent kötetekből? Azért, mert a nagyon szegény emigrációs könyvkiadás csak korlátozott oldalszámban tudott könyvet kiadni. Azon kívül a szerző tapintatossága is [...] ok: nem akarta a még élő személyeket, az ország egykori vezetőit megbántani.” Bizonyos, hogy Márai az otthonmaradt családtagok s néhány barátja védelmében óvakodott attól, hogy azok életéről, hozzá fűződő kapcsolatukról bármilyen formában is megnyilatkozzon. Am az, hogy tapintatból nem bántotta az egykori vezetőket – a Szabad Európa Rádióban 1951–1956 között elhangzott felolvasások ismeretében –, aligha hihető. A teljes napló érdekességéhez nem ennek vizsgálatával juthatunk közelebb. A kérdés nem az, hogy miért, hanem az, hogy mit hagyott ki. Milyen tartalmú bejegyzéseket tett félre abban tudatban, hogy bár „mélyebb értelmet” adnának a naplónak, mégsem bírják el a nyilvánosságot (338). Márai hozzáértő válogatásában az egyén és a közösség helyzetét találóan jellemző néhány eseményt hagy meg. A beszállásolást, az otthon pusztulását, a lampionvásárlás történetét stb. Anyagi és lelki javak pusztulása egyaránt foglalkoztatja. Néha a műveltség felcsillanását, de egészében az ember reménytelenségét látja.

Nemcsak az életformától búcsúzik – „Ezzel a kocogó, szekeres utazással ér véget egy életforma” (*Napló, 1945–1957, 14*) –, hanem Arkhimédész törvényét íróivá fordítva a közöségtől is. Efelé mutat tapasztalata, amely szerint „minden író annyit veszít írói és erkölcsi súlyából, amennyi az általa kiszorított politikai szerepkör súlya” (*Napló, 1945–1957, 21*). Ha az írói kivonatot és a kimaradt, majd 1992-ben közölt naplójegyzeteket a 2006-ban kiadott teljes kötettel összevetjük, meglepő belátásra jutunk: az ismeretlen kéz is válogatott. Munkája nyomán plasztikusabbá vált az író életének lefokozottsága, istenhite, kenyér- vagy éppen ismeretszerző vándorlásainak tartalma, ám a család belső szférájáról, feleségéről, János örökbefogadásának körülményeiről, lakásvásárlásának értelméről s legfőképpen a kivonuláshoz vezető belső vívódásáról csak a teljes naplóból alkothatunk képet. Megtudjuk, hogy a mindennapi nélkülözés különleges adományhoz jutatta: „Augusztus vége. [...] Reggel a kertben állok egy gyümölcsökkel megrakott fa alatt, s úgy érzem, engem is megrakott az idő tapasztalással és kétséggel” (298). Talán a kegyelem állapota kell ahhoz, hogy az ember a múlandóság és bőség látványát belsővé élve visszataláljon önmagához, s az isteni ajándékhoz illő viszonzást nem a társadalmi szerepben tetszelgő, hanem a magányos munkában felfedezze. „Most lassan itt lesz az ideje – vallja valamivel később –, hogy néhány szerény karácsonyfadísz, melyet az új korszak fanyalogva is reám aggatott – társaságok tagságait stb. –, óvatosan és feltűnés nélkül lerakjam, s eltűnnek valamilyen hangtalan és névtelen némaságban, tehát a munkámban. [...] [V]an egy menedék, [...] visszavonulni munkámba, ahová más nem is követhet, csak Isten és a halál” (307–8).

Marosvásárbely, Székelyföldi Kereskedelmi és Iparkamara székháza, 1910–1911